

Kısık
f25

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI/ 109

Elmalele

M.HAMDİ YAZIR

SEMPOZYUMU

4-6 EYLÜL 1991

SEMPOZYUM

ANKARA - 1993

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Mesrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No - 109
Sempozyumlar-Paneller Serisi - 1

ISBN 975-389-105-9
93.06.Y.0005.109

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

MUHAMMED HAMDİ YAZIR' IN HUKUKÇULUĞU

Doç. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN

Giriş

Muhammed Hamdi Yazır'ın hukukçuluğunu, hukuk öğretim ve eğitimindeki hizmetlerini tespit edebilmek için hayatına kısaca bir gözatmak gerekmektedir:

Muhammed Hamdi Yazır, 1877 yılında Antalya'nın Elmalı kazasında doğmuş, ilkokul ve rüştiyeyi Elmalı'da bitirdikten sonra, Kur'an'ı ezberlemiş, Arapça, Feraiz ve Fıkıh ilimlerine ait ön bilgileri almış olarak 1310 yılında İstanbul'a gelmiştir. Küçük Ayasofya Medresesi'nde ikâmet ederek Cami-i Şerif derslerine devam etmiştir. Kayserili Müderris Tetkikât-ı Şer'iyye Meclisi Reisi Büyük Hamdi Efendi'den icazet almıştır⁽¹⁾. İliminin tamamını Türk hocalarından ve Türkiye'de almıştır⁽²⁾.

İkinci Meşrutiyetin ilk meclisine Antalya mebusu seçilmiştir. 1293/1876 Kanun-ı Esasîsi'nde yapılan değişiklikte önemli rol oynamıştır. Kanun-ı Esasî'nin değişikliği sebebiyle kaleme aldığı rapor, onun ilmi siyasi kudretini göstermesinde büyük etken olmuştur⁽³⁾. Mebusluğunun yanında hocalığa da devam ederek Mekteb-i Nüvvâb ve Mekteb-i Kudât'ta fıkıh ilmi muallim muavinliğinde bulunmuş, daha sonra mebusluktan ayrılmış, Medresetü'l-Vâizîn'de Usûl-ı Fıkıh, Fıkıh; Medrese-i Süleymaniye'de de Mantık Müderrisliği yapmış, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Kudât'ta Ahkâm ve Nizamât-ı Evkâf muallimliğinde bulunmuş, Huzur-ı Hümayun'da da ders muhatabı olmuştur⁽⁴⁾.

Şer'i mahkemelerin Adliye'ye bağlanması üzerine Bab-ı Meşihat'ta kurulan Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiyye üyeliği ve başkan vekilliğinde bulunmuştur. Birinci Cihan Savaşı'ndan sonra, yapılan ısrarlı teklifler üzerine Evkaf Nazırlığını, daha sonra da Ayân üyeliğini yürütmüştür⁽⁵⁾.

Muhammed Hamdi Yazır, ilmi kudretini tefsir, kelâm, usûl, fıkıh ve felsefe sahalarında göstermiştir. Fıkıh ilminde büyük bir mütehassıs idi. Bu ilmi yıllarca Medresetü'l-Kudât'ta okutmuş, İslâm hukukunun genişliğini

(1) Bilmen, Ömer Nasuhi, "Büyük Tefsir Tarihi", Bilmen Basımevi, İstanbul 1973, c. II, s. 785.

(2) Yazır, "Hak Dini Kur'an Dili", Matbaâ-i Ebuzziya, İstanbul 1935, c. I, s. 17-18.

(3) İbnü'l-Emin, Mahmut Kemal İnal, "Son Hattatlar", İstanbul 1935, c. I, s. 17-18

(4) İbnü'l-Emin, 108; Yazır, "İrşadu'l-Ahlaq fi Ahami'l-Evkâf, Matbaa-i Ahmet Kâmil, İstanbul 1330, s. 3.

(5) Bilmen, c. II, s. 786.

ve üstünlüğünü, insanî ve içtimâî kıymetini açıklamaya çalışmış, sa-
halarında güçlü hakimlerin yetişmesinde büyük hizmetlerde bulunmuştur.
İslâm hukuku ile batı hukuku arasında mukayeseler yapabilmek, İslâm
hukukunun muhtevasının genişliğini ve üstünlüğünü gösterebilmek için
Fransızca'yı öğrenmiş ve batı hukukunu araştırmaya koyulmuştur⁽⁶⁾.

Resmî görevlerden ayrılınca uzlete çekilmiş, ilmî mutalâalarda bu-
lunmuş ve kitap yazmakla meşgul olmaya başlanmıştır⁽⁷⁾. Millî hükümet
tarafından gıyaben idama mahkum edilmiş ancak Ankara'daki mu-
hakemesinden sonra beraat etmiştir.⁽⁸⁾

Hukukun üstünlüğü ilkesi ve millî hukuk

Muhammed Hamdi Yazır'a göre, insanlığın bekası me-
deniyetle, medeniyetin ayakta durması ise, adaletle müm-
kündür. Adalet de, önce kanunun varlığı, sonra da ka-
nunun iyi uygulanması ile sağlanır. Kanun, her şeyden
önce bireylerin hürriyet, eşitlik ve tabii hukuk esasına dayalı olarak
şimdi ve gelecekte insanlığın ihtiyaçlarını temin etmeye, hayatın amaç-
larını belirlemeye, toplumun bağlarını kuvvetlendirmeye, insanların ye-
teneklerini geliştirmeye kefil olmalı, ayrıca zaman, mekan ve duygular
açısından güç getirilemez nitelikte olmamalı ve uygulanma imkânı ol-
malıdır⁽⁹⁾. İslâm'da güzel amellerin en önemlisi, insanlar arasında adaleti
yaymaktır. Bu prensibi kendisine düstur edinen Hz. Ömer'in kurduğu
hükümetin bir örneğini, tarihin henüz gösteremediğini⁽¹⁰⁾ ifade eden
Yazır, İslâm'ın, ilk kurduğu devlette, çağımızın anlayamayacağı kardeşlik
esasına dayanan bir demokrasi feyzini gösterdiğini belirtir. Bu İslâmî
ruhu muhafaza eden İslâm hükümetlerinin daima terakki ettiğini, bu
özellığı sayesinde İslâm milletleri hükümetlerinin terakkilerinin, hukuk
sistemlerine bağlılıkları ölçüsünde devam edegeldiğini, halbuki başka
milletlerde hükümetlerin çoğunun mensup oldukları dine bağlı kaldıkları
sürece gerilediklerini söyleyen Yazır'a göre, halkın duygularına dayanan
bir din, sonunda taassuba dönüşür. Taassub ise terakkiye manidir⁽¹¹⁾.

İslâm'ın, insanların idaresinde gösterdiği örnek şahsiyetlerin ben-
zerlerini, bugün çok ilerlemiş kabul ettiğimiz hukuk fikrinin gös-
teremediğini söyleyen Yazır, bu örnek şahsiyetlerin toplumda ço-
ğaltılmamasının sebebinin İslâm olmadığını, aksine İslâm'a zıt olan
prensiplerin, daha doğrusu insanlığın olduğu kanaatindedir. Zira İslâm,
zulme ve taşkınlıklara karşı harp ve cihadı emretmektedir. Ancak bu

(6) Bilmen, c. II, s. 787-788.

(7) Bilmen, c. II, s. 786.

(8) Gövsa, İbrahim Alaettin, "Tük Meşhurları Ansiklopedisi", Yedigün Neşriyatı, (b.y.)
(t,y) s. 402-403.

(9) Yazır, "Makale-i Mühimme", Beyanu'l-Hak 399.

(10) Yazır, "Müslümanlık, Sebilurreşad, XXII, s. 551-552, s. 36.

(11) Yazır, "Müslümanlık, Sebilurreşad, XXII, s. 551-552, s. 37.

cihad ve harp, hak, adalet ve gerçek dini yüceltmek amacına yöneliktir. Yoksa İslâm, insan hakları açısından müslim ve gayr-ı müslimin daima eşitliğini emretmektedir. İslâm'da gayr-ı müslimin haklarına tecavüz, müslümanın haklarına tecavüzden daha çok günah ve yasaktır⁽¹²⁾.

Dış siyasetleri ortak çıkarlar üzerine kurulmuş, ilişkileri bir barış çerçevesinde devam eden devletlerin bir taraftan devletler ve milletlerarası hukuk hükümleri gereğince birbirleriyle yakınlaşma eğilimi ve arzusunda oldukları halde, diğer taraftan iç siyasetleri açısından herbirinin kendi ülkesinin taşıdığı özellikler sebebiyle özel ve bağımsız kanunlara sahip olmak zorunda kaldıkları gayet açıktır⁽¹³⁾. Meşrutiyetin ilân edilmesiyle birlikte diğer devletlerin dikkatlerinin memleketimize çevrildiğini, meşrutiyetin İslâm hukukunca kabul görüp görmeyeceği ve sonucun nereye varacağını merak konusu olduğunu, zira İslâm hukuku elbisesi giymemiş bir hükümet şeklinin, bir idarenin, bir kanunun memleketimize girse de kalıcı olamayacağını, bu devletlerin gayet iyi bildiklerini söyleyen Yazır, Kanun-ı Esasî'nin niçin İslâm hukukuna uygun olduğunu şöyle anlatmaktadır:

"Bilcümle muâmelatı, mehafetullah, istikamet, hürriyet adalet, müsavat, uhuvvet, temin-i mesalih-i ibâd, tezyin-i imran-ı bilâd, teksir-i sevâd-ı medeniyet, tamim-i envâ-i marîfet, ihlak-ı hukuk, tehzib-i nüfûs, kal'-ı fisk u fesâd, inhay-ı fitne ve fücûr, hıfz-ı ahd u misâk, incâz-ı va'd u va'id, iltizam-ı usûl-i meşveret, itisâm-ı ravâbit-ı vahdet gibi erkân-ı menât üzere müesses olan Şeriat-ı İslâmiyye, ma'sûk-ı kadîmi olan hürriyet ve meşrutiyeti der âğûş etti. Ona olan muhabbet ve samimiyetini yâr u ağıyâra teshîme çalıştı. Kanun-ı Esasî, muvâfık-ı Şer'-i Şerîftir denildi. Hemen harz-ı can bilindi. Şüphesizdir ki, Kanun-ı Esasî, Kisve-i Şer'iyyeye bürünme idi, ne bu ihtirama nail ne bu itisama mahal olurdu"⁽¹⁴⁾.

İslâm hukukunun zikredilen bu özellikleriyle uyum halinde olduğu için kabul edilen Kanun-ı Esasî'nin uygulamaya geçmesiyle, beraberinde bazı soruları da getirdiğini belirten Yazır, Meşrutiyet idaresine kucak açan İslâm hukukunun bu idareden nasıl bir muamele göreceğinin, çıkarılacak olan kanunların da Kanun-ı Esasî'de olduğu gibi İslâm hukukunun ruhuna uygun olup olmayacağını gerçekten merak edildiğini, Meclis-i Meb'ûsan'ın nasıl kararlar alacağını dikkatle izlendiğini, zira laftan çok icraatın önemli olduğunu söylemektedir⁽¹⁵⁾. Yazır'a göre, memleketimizin, milletimizin o zamana kadar başından geçen musibetlerin sebebinin, kanunlarımızın olmaması değil, kanunların isminin var, cisminin daha doğrusu hükmünün yok olmasıdır. Ona göre asıl kanun, teorilerde değil uygulamalarda gerekli

(12) Yazır, "Müslümanlık, Sebilurreşad, XXII, s. 551-552, s. 37-38.

(13) Yazır, Beyanu'l-Hak, s. 400.

(14) Beyanu'l-Hak, s. 400-401.

(15) Beyanu'l-Hak, s. 401.

olduğundan, bütün dikkatlerin çıkarılan kanunlara ve bu kanunların en iyi şekilde uygulanmasına çevrilmesi gerekmektedir⁽¹⁶⁾. O gün uygulanan kanunların uygulamalarda noksanlıkları olduğunu söyleyen Yazır, milletin hisleriyle uyum halinde olmayan, medeniyetin doğurduğu yeni ihtiyaçlara cevap vermeyen kanunlar yerine, taklit heveslerinden uzak, milletimizin ve devletimizin tarihî faziletleri kadar yüce kanunların, milletin hislerine cevap verecek şekilde çıkarılması gerektiği görüşündedir. Ancak bu gerçekleştirildiği takdirde medeniyetin asıl amacına ulaşılabilecektir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de, ülkemizin siyasî durumunun tekrar gözden geçirilmesi, Adriyatik Denizi'nden Hint Okyanusu ve Afrika'nın Büyük Sahrası'na kadar uzanan Osmanlı Devleti'nde yaşayan müslüman ve müslüman olmayan halkın his ve hukukuna göz atılması gerekmektedir⁽¹⁷⁾. Yazır, bu özellikleri taşımayan kanunların millete yabancı kalacağını ve milletin benimsemeyeceği bu kanunların kalıcı olmayacağı kanaatindedir⁽¹⁸⁾.

Memleketin siyasî durumuna göz atıldığında, tebaanın büyük kısmını müslümanların, bir kısmını da müslüman olmayanların oluşturduğunu söyleyen Yazır, bir dereceye kadar fikir yönünden gelişmiş ve vatanperver olan gayr-ı müslimlerin, memleketimizde daha huzurlu ve mutlu olabilmelerinin, müslümanların, kanunların hükümlerine uymaları ve fikri yönden gelişip tam anlamıyla medeniyeti kabullenmelerine bağlı olduğu görüşündedir⁽¹⁹⁾. Müslümanlarla gayr-ı müslimler arasında zaman zaman meydana gelen sevimsizliklerin kaynağının, ayrı dinlere mensup olmalarının değil, o zamanki idarenin olduğunu belirten Yazır, bu tür sevimsizliklerin kaynağının din olduğu kabul edildiği takdirde bu insanların asırlarca beraber yaşamalarının izah edilemeyeceğini, bu gerçekten hareketle de, müslümanların kendi kanunlarına ne kadar itaatkâr olurlarsa, ülkelerinde yaşayan gayr-ı müslimlerin haklarına o derece riayet edecekleri sonucunun çıkarılacağını söylemektedir⁽²⁰⁾. Yazır, müslümanların İslâm'ın esaslarına uymayan kanunlara itaat etmeyeceklerini, bu sebeple uygulanması düşünülen her kanunun İslâm'ın hukuk felsefesine uygun nitelik taşımasının şart olduğunu belirtmekte ve şöyle demektedir:

"Müslümanların ise, kisve-i İslamiye'de göremeyecekleri hiçbir kanuna mutavaat etmeyecekleri ve edebilmeleri için sarf edilecek zamanların, emeklerin yine akim kalmak ihtimali bulunduğu derkâr idiğinden 'Şeriatin kestiği parmak acımaz' misilli en bedevi bir aşiretinin tercüman-ı hayatı olan ahalimiz nazar-ı itibara alınarak -vatanı imar etmek istiyorsak- mem-

(16) Beyanu'l-Hak, s. 401.

(17) Beyanu'l-Hak, s. 401.

(18) Beyanu'l-Hak, s. 401.

(19) Beyanu'l-Hak, s. 401.

(20) Beyanu'l-Hak, s. 401.

leketimizin süratle tatbiki arzu edilen her kanunu, Şeriat-ı İslamiyye'ye muzaaf kılmak yani her kanun felsefe-i fikhîyyeye müstenit bulunmak iktiza eder ki, hem efrad-ı müslime tamamiyle daire-i itaat-ı kanuniyeye girsın gerek müslim ve gerek gayr-ı müslim hiçbir ferdin hukukuna tecavüz, hürriyetine taarruz etmesin. Ederse taatini farz bildiği kanunun tayin ettiği cezay-ı sezâya boyun eğmesi mümkün olsun hem de milletimizde bihakkın medar-ı şeref olan ilm-i celil-i fikihtan istifade edilsin⁽²¹⁾.

Kanunların, uygulanacakları toplumun dinî inançlarıyla bağdaşır bir nitelik taşımalarının şart olduğunu, diğer bir ifadeyle kanunlara itaatın dinin bir parçasıymış gibi kabul edilen toplumlarda kanunların daha kalıcı olduğunu savunan Yazır, bu konuda o gün üç önemli hususun ortaya çıktığını ifade etmektedir⁽²²⁾.

a) Acaba Avrupa buna ne diyecek?

b) Acaba bu durumda Osmanlı devletinde yaşayan gayr-ı müslimlerin kanun önünde eşitlik hakları korunabilecek mi, yoksa müslümanlar kanunları hep kendi çıkarlarına uygun biçimde mi yorumlayacaklar?

c) İslâm hukuku, çağdaş medeniyetin ortaya çıkardığı hukukî problemlere cevap verebilecek özellikte mi, yoksa memleketi kör bir taassuba mı boğacak?

Yaşadığı devirde gündemde olan bu hususlara Yazır bizzat kendisi cevap vermektedir. Yazır'a göre Avrupa'nın gerek hukuk gerek devletlerarası münasebetler açısından bizden beklediği şeyin, devletlerarası antlaşmalara sadık kalmak, barış çizgisinde doğruluk ve devamlılık, ülkemizde yaşayan gayr-ı müslim tebaamızın temel hak ve özgürlüklerine ve kanun önünde eşitlik haklarına riayet etmek ve bu hakları garanti altına almak, adaleti yaymak, sanayi yaygınlaştırmak, ticareti geliştirmek, memleketin işlerini düzene koymak vb. hususlardır. Önemli olan bunları gerçekleştirmemizdir. Yazır, bunları kendi sermayemiz kendi çalışma ve gayretlerimizle gerçekleştiresek İslâm medeniyetinin terakkiye mâni değil, aksine terakkiyi teşvik eden ve onu arzulayan bir medeniyet olduğunu ispat etmiş olacağımız kanaatindedir⁽²³⁾. Yukarıdaki esaslara riayet ettiğimiz taktirde Avrupa'nın bize bir şey demeyeceği kanaatini taşıyan Yazır, ülkemizde yaşayan gayr-ı müslimlerin temel hak ve özgürlükleri konusundaki endişelerin yersiz ve hayal mahsulü şeyler olduğunu, İslâm'ın bu husustaki "bizim lehimize olanlar onların da lehine, bizim aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir" genel kuralının her zaman geçerliliğini koruduğunu, İslâm hukukunun uygulandığı devirlerde İslâm ülkelerinde yaşayan gayr-ı müslimlerin müslümanlarla

(21) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 399-400.

(22) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 399-400.

(23) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 401-404.

eşit haklara sahip olduklarını belirttikten sonra bir zimmîyi öldüren müslümana kısas cezası uygulandığını, fakir bir hıristiyan ile bir padişahın mahkemede adalet huzurunda yanyana muhakeme edildiklerini örnek olarak zikreder.⁽²⁴⁾ İslâm hukukunun çağımız ihtiyaçlarına cevap verip veremeyeceği konusuna da değinen Yazır, karşılaşılan zorluklara, sahip olduğumuz zengin İslâm hukuku teorilerinden yararlanmamız gerektiğini, müslümanların ihtiyaçlarına en uygun olan görüşün alınıp uygulanabileceğini, karşılaştığımız problemle ilgili olan bir görüşe rastlayamazsak problemin çözümünü Avrupa kanunlarından değil kendi hukuk kaideleri ve felsefesi çerçevesinde arayıp bulmamız gerektiğini söylerken millî bir hukuktan yana olduğunu açıkça ifade etmektedir:

"İşte biz bugün bu esaslara malik olduğumuz cihetle, fikh-ı celil-i İslâm'da muteber olan bilcümle mezahibi elimize alarak zamanımızdaki (maatteessüf kalil olan) mütehasşisinden mürekkeb her nereden olursa olsun Mecelle Cemiyeti'nden daha vâsi bir heyet-i ülmüyye teşkil edip bir taraftan Avrupa kavanînini tercüme eder, diğer taraftan mül-i gayr-ı müslime erbab-ı iktidarından bir heyet-i hukukiyye bulundurur ve bilcümle hâdisât ve muâmelât-ı külliyyemizi de tayin eyler. Ve evveleminde fikh-ı haneîfiden tetkik ve tatbik ve cem-i telife başlar. İhtiyac-ı nâsa erfak ve evfak olan meseleleri herhangi mezhepten olursa olsun alır. Ve faraza bunlarda bulamayacağımız zaruriyyu'l-hal bir hadiseye tesadüf edersek hallini aynen bulabileceğimiz Avrupa kanunlarından değil, kavaid-i felsefe-i Şer'iyyemizle hall ü tayin eyler. Ve bu suretle öyle bir kanun-ı muhit meydana getiririz ki, medeniyet alemi parmak ısırır. Ve Mecellemiz bile bir sahife-i muhtasarası gibi kalır. Bu bapta Japonya'nun da bize örnek alınacak ders olması gerekir ki, ancak bu suretle hissiyatımızı ihtiva eden bir kanunumuz meydana gelir. Ve memleketimizin bütün selametini temin etmiş oluruz. Ve gerçekten de mevcudiyetimizi ispat etmiş oluruz. Bundan sonra da mektep ve medreselelerimizde büyük bir mukayese-i kavanîn fennî, daha şümullü bir hikmet-i hukuk ve ilm-i usûl-i fikh tedarisine yol açmış oluruz."⁽²⁵⁾

Yazır'a göre, biz ne yaparsak ne beklersek, bunların asıl sermayelerini kendi içimizden beklememiz ve bunları kendimiz üretmemiz gerekmektedir.⁽²⁶⁾ Milletimize uygulayacağımız hukuk da kendi ürünümüz olmalıdır:

"Bakınız havâdiz ve havâic-i ictimaiyyemiz içinde o kadar müdrekat-ı cedidimiz husûle gelmiş ki, bunların ahenk-i ittisali hâlâ gözedilememiştir. Mühim hâdisât-ı fetvaları içindeyiz. Bugün yalnız devlet-i Osmanîye'nin havaic-i cedidesi ciltler dolduran düsturlar kadar kavanîn ve nizamat husûle getirmiştir. Bunların ahenk-i ittisali temin olunamadığı için ruh-ı ictimaiye temas

(24) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 401-404.

(25) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 401-404.

(26) Beyanu'l-Hak, "Makale-i Mühimme" s. 401.

edememiş, memleketimizde hubb-ı kanun, hubb-ı Şeriat gibi teessüs edemeyip kalmıştır. Bu kavânînin nazariyyat-ı fıkhiyye mucebince tahlîlhat-ı amûka ile mevkillerini tayin edecek kütüb-i fıkhiyye meydana getirmek en birinci vazife-i mütehattememizdir. Ailesinden, dostundan imdad göremeyen insanlar zarurete düştükçe evvelâ hilelere sapmaya, sonra ağıyâra müracaat etmeye başlar. Hele o ağıyâr biraz da sahib-i semahat görünürse çar u nâçar veliyyülemir kesilir. Bugün hukuk-ı garbiyye hadisât-ı ictimaiyyemizi teberruan değil, ruhumuzu, canımızı mübadele ile bile olsun hallediverdiğinden dolayı efendimiz olmaya başladı. Biz bunları ihata edip mukayesât-ı ilmiyyeye girişmek için lazım gelen bu sermayeyi nasıl istihsal eyleyeceğiz?⁽²⁷⁾

Bugün ortaya çıkan problemlere çare ararken hukukçuların her türlü peşin hükümden uzak objektif bir düşünceye sahip olmaları gerektiğini söyleyen Yazır, bu özelliğe sahip olmayan hukukçuların kendi gönüllerine göre delil aramaya kalkışıp gerçeği her zaman saptarabileceklerini, bu gibi kimselerin her zaman dinî, siyasî amaçlarına âlet edegeldiklerini belirtmektedir. Halbuki İslâm dini, siyasete âlet olmaktan uzak olup ancak siyaseti insanlığın gelişmesine yani medeniyete, medeniyeti de insanlığın mutluluğuna bir araç olarak kabul eder⁽²⁸⁾.

Yazır, İslâm hukukunun esaslarını yaşadığı asrın ihtiyaçlarına göre yorumlayacak ve problemlere çare getirecek hukukçulara büyük ihtiyaç olduğunu belirtirken, anayasa hukuku, harp hukuku, ceza hukuku gibi hukuk dallarının ilk defa İslâm hukuku tarafından açıklığa kavuşturulduğunu ancak bugün bu konularda müslümanların ihtiyaçlarına cevap verecek ne hukukçular ne de hukuk kitaplarının mevcut olmadığına dikkat çekmektedir⁽²⁹⁾. Günümüzde çok şeyin değiştiğini, vaktiyle milletlerarasında savaş hali asıl, barış hali istisnâî durum olarak değerlendirilirken artık durum değişmiş, milletler arasında barış hali asıl; savaş hali ise, istisnâî durum haline gelmiştir. Bu durum milletleri birbirine oldukça yaklaştırmıştır⁽³⁰⁾. Meydana gelen bu değişikliklere ayak uyduracak hukukçuları yetiştirecek hukuk eğitimi konusuna da değinen Yazır, içtihat kapısının açık olup olmadığı tartışmalarının müslümanlara bir şey kazandırmadığını, İslâm hukukunu bilen hukukçuları yetiştirecek eğitim sisteminin bulunamadığından şikayet etmektedir:

"Halbuki ilm-i hukukun evvela umumi suretle mücmelen, saniyen müteaddit şubelerde tahsilen tedvin ve tedris olunmasına nazaran bizim hâlâ fikh-ı umumî halinde bütün tafsilatı öğrenmek istememiz elbette gariptir.

(27) İrşâdu'l-Ahlâf, s. 17-18; Sebilurreşad, "Ülüm-ı İslamiyye'nin Rûhu ve Mizâc-ı Tasnifi", c. XIV, s. 364, s. 258-260.

(28) Beyanu'l-Hak, "Donanma lânesi Zekat Yerine Geçer mi?", s. 1659.

(29) İrşâdu'l-Ahlâf, s. 17-18; Sebilurreşad, c. XIV, s. 364, s. 258-260.

(30) İrşâdu'l-Ahlâf, s. 17-18; Sebilurreşad, c. XIV, s. 364, s. 258-260.

Hoş, biz talebemize sathî bir fıkıh-ı umumî gösterecek bir şekl-i tedris de bulamadık ve mebahis-i fıkhiyemizi âsâr-ı atika halinde gösterdik ya. Hadisat-ı cedidemizin anasını, fıkıhınızın imalthane-i medeniyyesine arz etmeğe kudretimiz yok, medeniyetimizin âhenk-i ittisali kaybolmuş, terakki için bir hatve-i ilmiyye atacak hat bulamıyoruz. Bazıları içtihat niçin mesdûttur diye bağırıyor diğer bazıları da bu kelimeyi ağza almaktan çekiniyor. Fakat ne evvelkilerin iştihası bir müçtehit türetiyor, ne ikincilerin ihtirazi mahzurları tüketiyor. İctihat, ilm-i kavimin bi feyz-i münteşiridir. Muhitine sığamayacak kadar feyyaz olan bir kuvve-i ilmiyyenin en basit sahne-i inbisatı inzivahanesinde tesvid edeceği sahaftıye-i kütüptür. Bu iksir-i cevval hiçbir mahfaza-i âheninde hapsolunamaz. Bunun için ulema-yı İslâm içtihadın inkıtanı söyler insidadını değil."⁽³¹⁾

Hilafet Ve Ruhbaniyet

Halifeyi, ruhanî bir reis kabul eden düşünceyi şiddetle reddeden Yazır, İslâmiyet'in ruhbaniyet esasına dayanan ruhanî reisliği hiçbir zaman kabul etmediğini çünkü İslâm'ın şer'i hükümlerinde ruhaniyete dair bir meselesi olmadığını söylemektedir. İslâm, İslâm hukuku hükümlerini icra edecek bir icra kuvvetinin gerekliliğini emreder. Bu icra kuvvetini elinde bulunduran kimseye de imam veya halife ünvanı verir⁽³²⁾. Halife, bir taraftan kendisine biat eden ümmetin vekaletini, diğer taraftan kendisinin de ümmetin bir ferdi olarak uymak zorunda olduğu İslâm hukuku hükümlerinin koyucusunun (şâri) niyabetini üstlenmiştir. Halife, hiçbir zaman kendi görüşüne dayanarak bu kanunları uygulamamazlık edemez. İslâm hukuku hükümlerini uygulamadığı takdirde milletin halifeyi görevden alma yetkisinin bulunduğunu belirten Yazır, İslâmiyetteki halifelüğün, İslâm hukuku icra kuvveti olmaktan başka bir özelliği olmaması sebebiyle ruhanî reisliğe benzerliğinin sözkonusu olamayacağını, halifenin İslâm hukuku esaslarına göre kurulmuş bir hükümetin reisi olduğunu ifade etmektedir⁽³³⁾. Bu sebeple halifenin yabancı ülkelerde bulunan müslümanlar üzerinde velayetinin sözkonusu olmadığını, ancak bu ülkelerdeki müslümanların manevî bir bağlılık hissettiklerini söyleyen Yazır, zaman ve mekanın gerektirdiği durumlara uygun olarak halifenin, yargı, idare, askerî ve benzeri konularda müslim ve gayr-ı müslimlerden kendisine vezir ve vekil tayin edebileceği gibi, yetkileri kendi uhdesinde kalmak şartıyla devletin idaresi ile ilgili hususlarda bir vezir-i azamî veya bir başvekili görevlendirebileceğini ifade etmektedir⁽³⁴⁾. Yazır, şeyhülislamın da hükümet memuru olmaktan öteye ruhaniyet ile bir ilgisi olmadığı görüşündedir⁽³⁵⁾.

(31) İrşâdu'l-Ahlâf, s. 17-18.

(32) Beyanu'l-Hak, "İslâmiyet ve Hilafet ve Meşihat-ı İslâmiyye", s. 511.

(33) Beyanu'l-Hak, s. 512.

(34) Beyanu'l-Hak, s. 513.

(35) Beyanu'l-Hak, s. 514.

İslâm hükümeti özelliği taşıyan Osmanlı Hükümetinin, Avrupa'nın mutlak idaresiyle kıyaslanamayacağını söyleyen Yazır, Avrupalıların hükümetlerinde dinlerinden uzaklaştıkça terakki edeceklerini, toplumda fertlerin birbirleriyle ve devletle olan münasebetlerini düzenleyecek kanunlara ihtiyacı olan hükümetin, bu kanunlara kaynak oluşturacak esasları İncil'de bulamadığını, çünkü İncil'in bu tür hükümleri ihtiva etmediğini, bu sebeple de hristiyan hükümetlerin kanunsuz kalmaları sebebiyle dinlerine tecavüz etmek zorunda kaldıkları kanaatindedir. İslâmiyette ise durum bunun tamamen tersinedir⁽³⁶⁾.

İslâm'da sosyal adalet esasına da değinen Yazır'a göre, bir toplumun en büyük hastalığı, servetin belli bir sınıfın tekelinde bulunmasıdır. Kur'an da bunu yasaklamıştır⁽³⁷⁾. Toplumun bireyleri, memleketin servetinin kazanılmasında önemli bir etken olmalarına rağmen yalnız ve bağımsız değildirler. Bunda toplumun sosyal kurumlarının da büyük etkisi vardır. Bir ülkenin köşelerinde sürünen fakirlerin bile toplumun gelirlerinde hissesi olduğunu söyleyen Yazır, Kur'an'da belirtildiği gibi⁽³⁸⁾ zenginlerin malında fakirlerin belirli bir hakkının bulunduğunu kabul etmek gerektiğini, İslâm dininin bunu isteğe bağlı bir yardım şeklinde bırakmayıp zenginleri fakirlere borçlu saydığını ve zekatı fakirlerin bir hakkı olarak gördüğünü ifade etmektedir⁽³⁹⁾. Toplumdaki zengin fakir arasındaki uçurumun tehlikesine ve israfa da değinen Yazır, bundan doğabilecek kötü sonuçları şöyle dile getirmektedir:

"Bir memleketin bir tarafından ifratkâr sefahathanelerde nâ mahdut servetler israf edilirken, diğer tarafta bir takım yetimler, kimsesizler, dul-lar, fakirler günlük nafakalarını tedarikten aciz kalarak feryad u figan ederlerse o cemiyette mülk edinme hakkı aleyhinde fikir uyanmamak ve sonucu Rusya gibi olmamak mümkün müdür?"⁽⁴⁰⁾

İslâm dininin bu hususlara çok dikkat ettiğini, bu sebeple de insanlara yaşamaktan çok yaşatmak duygusunu telkin ettiğini söyleyen Yazır, müslümanların geri kalmasının asıl sebebinin, İslâm'ın ruhundan uzaklaşmalarının olduğu kanaatindedir⁽⁴¹⁾.

Yazır, zikrettiğimiz bu görüşlerinden başka daha bir çok meselede kendi fikirlerini belirtmiştir⁽⁴²⁾. Bunları ayrı ayrı belirtilmesinin okuyucuyu sıkacağı düşüncesiyle biz, Yazır'ın bu konulardaki temel prensibini belirtmekle yetiniyoruz:

(36) Beyanu'l-Hak, s. 444, 1 no'lu dipnot; Beyanu'l-Hak, s. 467, 1 no'lu dipnot.

(37) Haşr, 7.

(38) Zâriyât, 19.

(39) Sebilurreşad, "Müslümanlık", c. XXII, s. 553-554, s. 52-53.

(40) Sebilurreşad, "Müslümanlık", c. XXII, s. 553-554, s. 52-53.

(41) Sebilurreşad, "Müslümanlık", c. XXII, s. 553-554, s. 52-53.

(42) Geniş Bilgi için bkz: Kadınların Şahitliği, Hak Dini Kur'an Dili, s. 981-984; Mirasta

"Tesbit edilmiş delil ve illetleri anlamayarak sade meseleleri zabt ve nakletmek fıkıh değil, rivayetten ibarettir. Rivayetin meşhurunu, gayr-ı meşhurunu, kelimelerin lugat ve ıstılah mânalarını temyiz etmeyerek keyfe göre müctehitliğe yeltenenlerin yaptığını yapmış isem şüphe yok ki, söylediğim sözlerin hiçbir hükmü yoktur. Nefsen, fakih olanlar bunu temyiz ve idrak ederler, ilmi değilse hiç nazar-ı itibara almazlar."⁽⁴³⁾

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın hukukçuluğunu, tefsirinin özellikle ahkâm âyetlerinin izahında serdettiği görüşlerinden ve yazdığı makalelerinden tesbit edebiliyoruz. Bu sahadaki vukufiyeti üstlendiği görevlerdeki başarılarından ve eğitim ve öğretimdeki hukukla ilgili faaliyetlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Yazır, yeni esaslar vazetmek suretiyle dinde reform yapmak isteyen bir reformist değildi. Ancak ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar karşısında zaman ve mekanın şartlar gözönünde tutarak mezheplerin mevcut görüşlerinin değerlendirilmeye tâbi tutulmasının, en uygun olan görüşün alınmasının, bu ihtiyaçlar hakkında herhangi bir görüş yoksa içtihat yapılmasının kaçınılmaz olduğunu açıkça ifade etmektedir. Yazır, normatif bir hukuk anlayışından uzaktı. Fıkıh kitaplarında yer alan hükümlerin zahirlerinden çok, bu hükümlerin vazediliş sebeplerinin iyi anlaşılması, diğer bir ifade ile kanunların lafzî mânalarından çok onların ruhuna nüfuz etme gereğine inanmaktadır.

Muhammed Hamdi Yazır'ın hukukçuluğu hakkında bilgi topladığımız eserler, basılmış olan tefsiri, çeşitli konularda yazdığı makaleleri ile tercümelere ve bu tercümelere ilave ettiği dipnotlardır. Medreselerde okuttuğu derslerden sadece vakıflar hakkındaki ders notları basılmıştır. Medresetu'l-Kudât'ta okuttuğu İslâm hukuku derslerinin mahiyeti ve muhtevası hakkında bilgi verecek ders notları hakkında bir bilgimiz yoktur. Okuttuğu Usûl-ı Fıkıh dersleri de böyledir. Kanun-ı Esasî'nin değiştirilmesindeki etkinliği ve bu konuda hazırladığı rapor, Ankara'daki muhakemesi sırasında mahkemeye sunduğu savunması, resmî görevlerinden ayrılıp uzlete çekilme sebepleri hakkında da ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Merhum hocamızın mahdum ve mahdumelerinden istihdamımız, elde mevcut olan hocamıza ait ders notları ve diğer belgelerin ehil olan kimselere teslim edilip bunların gün ışığına çıkmasına yardımcı olmalarıdır. Böyle bir davranışın, merhum hocamızın ruhunu şâd edeceğine inanıyoruz.

Kadın Erkek Eşitliği, Hak Dini Kur'an Dili, s. 1301-1305; Faiz, Hak Dini Kur'an Dili, s. 954-969; Üzüm Şarabından Mamul Olmayan İspirto, Bira ve Diğer Müskirat, Hak Dini Kur'an Dili c. II, s. 762-763; Din ve Vicdan Hürriyeti, Hak Dini Kur'an Dili, s. 864-867.

(43) Hak Dini Kur'an Dili, His Matbaacılık, İstanbul 1970, c. VIII, s. XVI.